

Radikalizacija in nasilni ekstremizem: poskus opredelitve

Abstract

Radicalization and Violent Extremism: Attempting a Definition

Despite September 11, 2001 becoming “Year One” of the “War on Terror” calendar era, the so-called security paradigm trapping the debate on radicalization and violent extremism is marked by a series of failed encounters and missed opportunities. This has been confirmed by a number of slogans, metaphors and other clichés that use “conventional wisdom” to hit the target, but somehow still miss the point. Radicalization and violent extremism are not exclusively a security phenomenon and therefore do not (exclusively) belong to the domain of the security and intelligence industry. At the same time, the discussion of the phenomenon of radicalization and violent extremism is also marked by a high degree of conceptual confusion over some of the fundamental concepts that are part of its gravitational orbit. This article raises some of the fundamental questions (and a series of adjacent problems) concerning the very notion of violent extremism, which remain largely overlooked in the scholarly discussions. A special emphasis is placed on the analysis of the conceptual and moral dimension of violent extremism (what violent extremism actually is and why it is problematic) and on the analysis of the relationship between the two basic concepts of this phrase, i.e. the concepts of violence and extremism.

Keywords: radicalization, violent extremism, terrorism, securitization, fear

Mitja Sardoč is a senior research associate at the Educational Research Institute in Ljubljana where he is a member of the Educational Research group. He has authored scholarly articles on the philosophy of education and served as an editor of a number of special journal issues on the topics of citizenship education, multiculturalism, equality of opportunity, radicalization and violent extremism, violence, neoliberalism in education, etc. He is the Managing Editor of Theory and Research in Education and a member of the editorial boards of the CEPS Journal and Postdigital Science and Education. He is also the editor of The Impacts of Neoliberal Discourse and Language in Education to be published by Routledge, the author of the monograph Multiculturalism: Pro et Contra and a co-author of the monograph Equal Opportunities and Social (In) Equality. In addition, he is the Editor-in-Chief of the Handbook of Patriotism (Springer), the Editor-in-Chief of The Palgrave Handbook of Toleration, to be published by Palgrave Macmillan, and a co-editor (with Robert Hauhart) of The Routledge Handbook on the American Dream, to be published by Routledge (mitja.sardoc@guest.arnes.si).

Povzetek

Kljub temu, da je 11. september 2001 postal nekakšen začetek štetja koledarske dobe »vojne proti terorju«, t. i. varnostno paradigmo, v katero je ujeta razprava o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu, zaznamuje vrsta zgrešenih srečanj in zamujenih priložnosti. To ne nazadnje potrjujejo posamezni slogani, metafore in drugi klišeji, ki s svojo »konvencionalno modrostjo« problem sicer zadanejo, njegovo bistvo pa spregledajo. Radikalizacija in nasilni ekstremizem sta namreč vse prej kot samo varnostni fenomen in potemtakem v (ekskluzivni) domeni varnostno-obveščevalne industrije. Razpravo o fenomenu radikalizacije in nasilnega ekstremizma zaznamuje tudi visoka stopnja konceptualne zmede v zvezi z nekaterimi temeljnimi pojmi, ki sodijo v njegovo gravitacijsko orbito. Pričujoči prispevek odpira nekatera temeljna vprašanja (in vrsto s tem povezanih problemov) o pojmu nasilnega ekstremizma, ki v literaturi o tej problematiki ostajajo v veliki meri spregledana. Poseben poudarek je namenjen analizi konceptualne in moralne razsežnosti nasilnega ekstremizma (kaj pravzaprav je nasilni ekstremizem in zakaj je problematičen) ter analizi medsebojnega razmerja obeh temeljnih pojmov te sintagme, nasilja in ekstremizma.

Ključne besede: radikalizacija, nasilni ekstremizem, terorizem, sekuritizacija, strah

Mitja Sardoč je zaposlen kot raziskovalec na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani, kjer je član programske skupine Edukacijske raziskave. Je avtor znanstvenih in strokovnih člankov s širšega področja vzgoje in izobraževanja ter urednik vrste tematskih številk domačih in tujih znanstvenih revij s področja državljsanske vzgoje, multikulturalizma, enakih možnosti, radikalizacije in nasilnega ekstremizma, nasilja, neoliberalizma v vzgoji in izobraževanju itn. Je glavni urednik revije Theory and Research in Education ter član uredniškega odbora revij CEPS Journal ter Postdigital Science and Education. Je tudi urednik zbornika The Impacts of Neoliberal Discourse and Language in Education, ki bo izšel pri založbi Routledge, avtor monografije Multikulturalizem: pro et contra ter soavtor monografije Enake možnosti in družbena (ne)enakost v družbi znanja. Je urednik publikacije Handbook of Patriotism (Springer), urednik The Palgrave Handbook of Toleration, ki bo izšla pri založbi Palgrave Macmillan, ter sourednik (z Robertom Hauhartom) The Routledge Handbook on the American Dream, ki bo izšel pri založbi Routledge (mitja.sardoc@guest.arnes.si).

Uvod in opredelitev problematike

V svojem morda najznamenitejšem eseju o kaznovanju in odgovornosti (*Prolegomenon to the Principles of Punishment*) je britanski filozof prava H. L. A. Hart podal zanimiv komentar o problematiki kaznovanja, ki je v 50. letih 20. stoletja (vsaj v Veliki Britaniji) veljala za eno od družbeno najbolj izpostavljenih tematik, in sicer da »[s]plošno zanimanje za temo kaznovanja še nikoli ni bilo večje, kot je trenutno, in dvomim, da je bila javna razprava o tem kdaj bolj zmedena« (Hart, 2008: 1). Kljub časovni oddaljenosti, drugačnemu družbeno-političnemu kontekstu in vsebini oziroma objektu razprave osnovno sporočilo Hartovega komentarja ostaja aktualno tudi danes, saj so

številne javne razprave pogosto nejasne. To nesporno velja za problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma, ki je kljub navidezni neposrednosti vse prej kot enoznačna in nedvoumna. Temeljna ovira pri razumevanju in razlagi pojava ter iskanju možnih rešitev je prav njegova neposrednost. Kakor je v knjigi *Violence* opozoril Slavoj Žižek, »grozota nasilnih dejanj ter empatija z žrtvami neizprosno delujeta kot vaba, ki nam preprečuje razmišljati« (Žižek, 2008: 4).¹

Kot dejavnik tveganja, ki je neposredno povezan z vprašanjem varnosti, je radikalizacija v prvi vrsti pritegnila pozornost strokovnjakov s področja terorizma in varstvoslovja. Kljub konsenzu, da pomeni resno varnostno grožnjo, razpravo o tem, kaj radikalizacija sploh je, zaznamuje vrsta odprtih vprašanj. Na primer: Ali je radikalizacija problematična sama po sebi ali le, če se preusmeri v nasilni ekstremizem? Je proces radikalizacije problematičen ne glede na uporabljeno metodo ali je njegova negativna valenca povezana izključno z indoktrinacijo? Kakšno je razmerje med kognitivno in behavioralno razsežnostjo? Ali je treba ekstremizem tolerirati?

Tudi zato so osnovno substantivno vprašanje »kaj je radikalizacija« dopolnila nekatera druga vprašanja. Motivacijsko vprašanje je usmerjeno predvsem v iskanje motivov zanj (»Zakaj se posamezniki radikalizirajo?«). Diskriminacija in občutek drugorazrednega statusa oziroma t. i. integracijski razkorak nasploh veljata za pomembna sprožilca radikalizacije. Vse pomembnejše pa postaja tudi vprašanje načina, tj. kako se posamezniki radikalizirajo. Avtorji poročila *Radicalization: The Role of the Internet* pri tem kot pomemben dejavnik izpostavljajo spletna družabna omrežja, ki so predvsem zaradi svoje mobilizacijske moči temeljito spremenila dinamiko procesa radikalizacije, tako z vidika novačenja kot usposabljanja, olajšala pa so tudi komunikacijo radikaliziranih posameznikov oziroma skupin. Prav tako pomembna je propagandna vloga, ki jo imajo spletna družabna omrežja pri komuniciranju s širšo javnostjo (fenomen t. i. moralne panike).

Kljub temu, da je 11. september 2001 postal nekakšen začetek štetja koledarske dobe »vojne proti terorju«,² t. i. varnostno paradigmo, v katero je ujeta razprava o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu, zaznamuje vrsta zgrešenih srečanj in zamujenih priložnosti. To ne nazadnje potrjujejo posamezni slogani (»za nekoga terorist, za drugega borec za svobodo«), metafore (bitka za »srca in duše«³ ali »šok in strah«) ter drugi klišeji (na primer

1 Za podrobnejšo analizo povečane senzibilnosti za problematiko nasilja in s tem povezane probleme glej Sardoč, 2019.

2 Tu ostaja odprto vprašanje, ali je »vojna proti terorju« vojna v klasičnem pomenu tega fenomena. Za predstavitev dilem, povezanih s tem vprašanjem, glej Dexter, 2008.

3 V primerjavi z ostalimi retoričnimi figurami zaseda metafora »src in umov« v literaturi

»kaj se dogaja, preden se sproži bomba«). Retorični arzenal obveščevalno-varnostne industrije problem sicer zadane, njegovo bistvo pa spregleda. Kako torej misliti (in razumeti) fenomen radikalizacije in nasilnega ekstremizma?

Čeprav je pojav v središču zanimanja obveščevalno-varnostne industrije, snovalcev politik in širše javnosti, razpravo zaznamuje visoka stopnja konceptualne zmede okoli nekaterih temeljnih pojmov, ki sodijo v njegovo gravitacijsko orbito. Glavni izziv, s katerim se sooča proučevanje radikalizacije, je predvsem odsotnost »dovolj širokih in trdnih konceptualnih okvirov« (Moghaddam in Sardoč, 2019: 2), kar posledično vodi v »konceptualno prikrajšanost« (Jackson, 2011) na eni in »konceptualno inflacijo« (Miles in Brown, 1989) na drugi strani. Fathali Moghaddam tako poudarja, da psihološke raziskave na področju terorizma trpijo zaradi »pomanjkanja močnih konceptualnih okvirov« (Moghaddam, 2009).

Osnovna cilja pričujočega prispevka sta torej preseči konvencionalno modrost, povezano z radikalizacijo in nasilnim ekstremizmom, ter odpreti nekatera temeljna vprašanja (in vrsto s tem povezanih problemov) o pojmu nasilnega ekstremizma, ki v literaturi ostajajo v veliki meri spregledana. Uvodni del opisuje genealogijo fenomena radikalizacije in glavne pomanjkljivosti razprave. V osrednjem delu analiziramo konceptualne in moralne razsežnosti nasilnega ekstremizma (kaj pravzaprav je nasilni ekstremizem in zakaj je problematičen) ter razmerje med temeljnima pojmomoma te sintagme, nasiljem in ekstremizmom. Sklepni del opozori na problematičnost kavzalne paradigme proučevanja radikalizacije in nasilnega ekstremizma.

Genealogija razprave o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu

Razpravo o fenomenu radikalizacije in nasilnega ekstremizma zaznamujejo tri temeljne značilnosti. Prvič, v okviru te razprave velja radikalizacija za pojem brez standardne definicije, kar samo po sebi ni problematično, saj ima podobne težave tudi pojem terorizma. Rik Coolsaet opozarja, da ostajata pojma radikalizacije in nasilnega ekstremizma tudi po »15 letih od uradnega sprejetja in široke uporabe zanemarjena, slabo opredeljena,

o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu pomembno mesto, vključno z nekaterimi sorodnimi področji znanstvenega raziskovanja, na primer z bojem proti uporniškim enotam (Egnell, 2010), »vojno proti terorizmu« (Mockaitis, 2003) itd. Prav tako pomembno mesto ima v politični retoriki nekdanjega ameriškega predsednika Baracka Obame in kanadskega premierja Justina Trudeauja.

kompleksna in protislovna« (Coolsaet, 2019: 30), pa tudi izmuzljiva (Coolsaet, 2016; 2019). Diskurz radikalizacije je v veliki meri nejasen in zato kontraproduktiven, celo problematičen, saj naj bi bil selektiven oziroma celo diskriminatoren (Silva, 2018). Ne preseneča torej, da je v okviru te razprave veliko nepreverjenih predpostavk in s tem povezanih hipotez. Na primer, John Knefel v članku za revijo *Rolling Stone* povzema ugotovitev Johna Horgan, direktorja Mednarodnega centra za proučevanje terorizma na državni univerzi v Pensilvaniji, da je »ideja, da radikalizacija povzroča terorizem, danes morda največji mit v raziskovanju terorizma. [...] [Prvič], velika večina ljudi, ki imajo radikalna prepričanja, se ne vključuje v nasilje. In drugič, vse več je dokazov, da ljudje, ki se ukvarjajo s terorizmom, nimajo nujno radikalnih prepričanj« (Knefel, 2013).

Drugič, odsotnost konsenza o konceptu radikalizacije (Sedgwick, 2010) je zamenjal dvom o obstoju samega fenomena (Newmann, 2013).⁴ Razprava o »proizvedenosti« fenomena radikalizacije je nekakšen *déjà vu*, saj ta očitek zoper fenomen radikalizacije in nasilnega ekstremizma spominja na znano prispodobo iz zgodovine filozofije (tako klasične kakor tudi novejše): Alasdair MacIntyre je v knjigi *After Virtue* izrazil dvom o obstoju pojma pravice: »Pravice kot take ne obstajajo in verjeti vanje je podobno kakor verjeti v čaravnice in samoroge« (MacIntyre, 1983: 83).⁵

Tretjič, nekateri avtorji izpostavljajo, da spregledanje kontekstualne razsežnosti v razpravi o fenomenu radikalizacije in nasilnem ekstremizmu, odsotnost definicije temeljnih pojmov ter potencialna diskriminatornost diskurza radikalizacije (kakor tudi vrsta drugih očitkov in ugovorov, na primer, da gre pri tej razpravi za vrsto orientalizma (Said, 1978)) niso posledica pomanjkljivega proučevanja tega fenomena (optimistična interpretacija), temveč da je ta problem del strategije same »vojne proti terorju« (pesimistična interpretacija) (Kundnani, 2019).⁶

Hkrati je treba izpostaviti, da sta radikalizacija kot »proces, v katerem posamezniki postanejo ekstremisti« (Neumann, 2013: 874), in s tem

4 Nesoglasje o obstoju določenega pojma ni zamejeno samo na fenomen radikalizacije in nasilnega ekstremizma, temveč tudi na druge sodobne fenomene, na primer populizem. Za kritično analizo te problematike glej Brubaker, 2017.

5 Za problematizacijo t. i. problema čarovnic in samorogov v okviru razprave o človekovih pravicah glej Waldron, 1993.

6 Tu ostaja v celoti ob strani t. i. metodološka razsežnost proučevanja radikalizacije in nasilnega ekstremizma. Glede na to, da so radikalizirani posamezniki »težko dosegljiva skupina« (*hard-to-reach group*) (Larsen, 2019), je problematika pričevanja (*testimony*) in s tem povezana vednost o različnih razsežnostih procesa radikalizacije ena resnejših ovir pri proučevanju empirične razsežnosti tega fenomena. Za predstavitev nekaterih omejitev in s tem povezanih ovir pri proučevanju radikalizacije in nasilnega ekstremizma glej intervju s Quassimom Cassamom v tej številki ČKZ (izvirnik Sardoč, 2019) in z Marcom Sagemanom (Sardoč, 2020).

povezan nasilni ekstremizem vse prej kot samo varnostna fenomena. Kako sicer razumeti vrsto »kolateralnih« problemov, ki jih standardno pojmovanje v veliki meri zaobide, na primer moralno paniko, populizem, konfliktno različnost, nestrpnost, ksenofobijo, sovražni govor, kulturno distanco, lažne novice, integracijski razkorak, omejevanje pravic in svoboščin posameznikov (t. i. fenomen krčenja državljskega prostora)⁷ itn.? Percepcija radikalizacije in nasilnega ekstremizma izključno skozi t. i. varnostno perspektivo odpira vsaj dvoje negativnih posledic. Na eni strani sta to socialna marginalizacija oziroma izključenost posameznikov, ki so izpostavljeni ekstremističnim idejam, in nelagodje v pluralno raznolikem okolju. Na drugi strani pa so to ksenofobija, diskriminacija, islamofobija, moralna panika, nezaupanje ter s tem povezana polarizacija družbe. Če v to razpravo dodamo uradno naracijo o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu, kakor v knjigi *Rethinking Radicalization* opozarja Arun Kundnani (2015: 8), pravzaprav »legitimiramo erozijo državljskih svoboščin in spodbujamo družbene delitve«.

Vsaka izmed zgoraj predstavljenih značilnosti razprave o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu odpira vrsto ločenih vprašanj ter s tem povezanih problemov in izzivov, ki so za razpravo o političnem nasilju oziroma terorizmu veliko pomembnejši, saj nakazujejo na nekakšno premestitev poudarka.⁸ Kakor opozarja Rik Coolsaet (2016: 3–4):

Osrednji položaj, ki ga je prevzel koncept radikalizacije v politiki, kazenskem pregonu in akademiji kot svetem gralu protiterorizma, je bistveno prispeval k premestitvi osredotočenosti iz konteksta na posameznika in ideologijo. To je škodljivo za pristop »zakaj se zgodi terorizem«, ki ga v raziskavah terorizma zagovarjajo od sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Privilegiranje ideologije kot glavnega dejavnika zdrsa posameznika v terorizem je privedlo do prekinitve povezave med ekstremizmom ter njegovimi političnimi, družbenimi in ekonomskimi vzroki.

Ta sprememba perspektive, ki jo vpelje distinkcija med »starim« in »novim« terorizmom, je tako postala nekakšna stalnica v raziskovanju tega

7 Fenomen krčenja državljskega prostora (*shrinking civic space*) je ena od pomembnejših premestitev poudarka v pojmovanju državljskih svoboščin, saj s tem krčenjem omejujemo temeljne interese posameznikov in s tem povezane pravice ter na tem utemeljeno demokratično politično ureditev.

8 Zanimiv fenomen, ki tu ostaja ob strani, je pomen pojma radikalizacije, ki je v kontekstu proučevanja terorizma – tako kontekstualno kakor vsebinsko – povsem drugačen od svojega »izvornega« pomena. Ta fenomen Jonathan Githens-Mazer (2012: 560–561) poimenuje »konceptualno vnažajsko formiranje« (*conceptual back formation*).

družbenega fenomena. Kakor izpostavljata Arun Kundnani in Ben Hayes, je t. i. boj proti nasilnemu ekstremizmu nekakšna premestitev poudarka od prehodnih strategij spoprijemanja z nasilnim ekstremizmom (2018). Čeprav je zasuk stran od varnostnih težišč in s tem povezanih poudarkov problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma umestil v širši (kontekstualni) okvir, ima ta premestitev poudarka tudi dve manj privlačni strani. Kakor izpostavljata Kundnani in Hayes (2018: 4):

Na eni strani je premik v smer politik boja proti nasilnemu ekstremizmu pomenil celovitejši pristop v boju proti terorizmu, ki presega zgolj vojaški in zunajsodni odziv. Na drugi strani pa je to pomenilo, da bodo ideologije in organizacije, ki so označene kot »teroristične«, obravnavane kot nevarne, zaradi česar bo lahko ogromno muslimanov, ki spoštujejo zakone, sedaj označenih za »radikalne«.

Standardno razumevanje terorizma in s tem povezano pojmovanje varnosti kot najmanjšega skupnega imenovalca zagotavljanja stabilnosti je torej vse prej kot neproblematično, saj ima izhodiščna definicija tega fenomena veliko pomembnejšo vlogo. Pomeni namreč osnovno diagnozo fenomena radikalizacije in nasilnega ekstremizma. Kakor izpostavlja Rik Coolsaet (2016: 4): »Za drugotni dejavnik je radikalizacija to, kar je povišana telesna temperatura za bolezen – simptom. [...] V obeh primerih – pri povišani telesni temperaturi in radikalizaciji – je ustrezna diagnoza ključna za spoprijemanje s simptomom. V nasprotnem primeru bo neustrezna diagnoza imela za posledico poslabšanje stanja.« Glede na to, da so politike spoprijemanja z nasilnim ekstremizmom ena bolj izpostavljenih pojavnih oblik t. i. mehke moči⁹ (Stephens et al., 2019), je odsotnost analize nasilnega ekstremizma toliko bolj simptomatična.

Hkrati je treba izpostaviti, da etiologija radikalizacije in nasilnega ekstremizma temelji na dveh ločenih interpretacijah motivacijskih dejavnikov za radikalizacijo, in sicer (i) na t. i. internalistični interpretaciji ter (ii) t. i. ekster-nalistični interpretaciji. Osnovna distinkcija med njima je v viru radikalizacije in nasilnega ekstremizma. Internalistična interpretacija temelji na hipotezi, da je nasilni ekstremizem notranji dejavnik, ki je opredeljen kot problematičen. Na primer, zagovorniki desnega populizma v Evropi trdijo, da je

⁹ Pojem mehke moči je v eseju z enakim naslovom, ki ga je objavil v reviji *Foreign Policy*, artikuliral ameriški politolog Joseph Nye (1990). Sicer pa je pojem mehke moči prišel v ospredje tudi na področju izobraževalnih politik in s tem povezanih mednarodnih raziskav znanja, na primer v programu PISA OECD. Za kritično analizo uporabe pojma mehke moči v okviru posameznih pobud, ki tematizirajo spoprijemanje s problematiko radikalizacije in nasilnega ekstremizma, glej Kundnani in Hayes (2018: 12–15).

islam kot religija nasilen in da so torej vsi pripadniki te veroizpovedi nasilni. Kot del njihove argumentacije se pojavlja silogizem, ki vsakega pripadnika islama enači z radikaliziranim posameznikom, vsakega radikaliziranega posameznika pa s teroristom. Za razliko od internalistične interpretacije eksternalistična interpretacija vzrok za nasilni ekstremizem posameznikov v veliki meri vidi v dejavnikih, ki so posamezniku ali družbeni skupini in s tem povezanim fenomenom zunanji, na primer v kolonializmu, izkoriščevalskih odnosih, socialni fragmentaciji itn. Eksternalistična teza temelji na predpostavki, da sta radikalizacija in nasilni ekstremizem simptom širših družbenih problemov (simptomatična narava nasilnega ekstremizma). Prevladujoča argumentacija te interpretacije izpostavlja, da sta radikalizacija in nasilni ekstremizem rezultat socialno-ekonomskega položaja marginalnih družbenih skupin, izkoriščanja, ksenofobije, diskriminacije, islamofobije, sovraštva itn. Ta interpretacija opozarja, da so radikalizirani posamezniki grešni kozli. Kljub temu, da ta teza zaobjame kontekst fenomena radikalizacije, je njen stranski učinek viktimizacija radikaliziranih posameznikov in s tem povezana patologizacija.

Čeprav sta interpretaciji diametralno nasprotni, jima je skupno, da prepoznavata povezanost obravnavanih fenomenov, ki tvorita spiralo »vzajemne« (Moghaddam, 2019) oziroma »kumulativne radikalizacije« (Kundnani, 2019), kar vodi v vse večjo socialno distanco in s tem povezan fenomen polarizacije družbe, kjer so vse pogostejši pojavi t. i. konfliktne različnosti. Tudi zato je treba radikalizacijo misliti kot centrifugalni proces posameznikovega odmikanja od središča ali mainstreama in njegovega hkratnega zavračanja. Zadevo dodatno zapletejo težave pri raziskovanju radikalizacije in nasilnega ekstremizma. Kakor opozarjata Gambetta in Hertog (2016: viii):

Težavnost raziskovanja nasilnega ekstremizma ljudi ni odvrnila od pisanja o pojavu, literatura pa je prav tako obilna, kot je nesporna. Medtem ko obstajajo izjeme visokokakovostnih raziskav (...), pa večina temelji na špekulacijah in teoretizaciji. Kadar sploh obstajajo kakršnikoli dokazi, so zaradi pristranskosti ali predsodkov glede izbire pogosto anekdotični in izkrivljeni.

Poleg tega proučevanje radikalizacije na empirični ravni ovirata glavna, na dokazih temelječa dejavnika, in sicer (i) narava predmeta analize in (ii) narava podatkov, uporabljenih v empiričnih raziskavah. Kakor izpostavlja Jeppe Larsen, so radikalizirani posamezniki praviloma člani težko

dostopnih skupin (Larsen, 2019). Drugič, podatki in drugi dokazi, ki jih je zbrala obveščevalna skupnost, so, kot poudarja Marc Sageman, najpogosteje klasificirani kot tajnost (Sardoč, 2020a). Tudi zato je proučevanje radikalizacije in nasilnega ekstremizma v paradoksalnem položaju; oziroma kot je v enem od intervjujev poudaril Marc Sageman: »Obveščevalna skupnost ve vse o terorizmu, a ničesar ne razume, akademiki pa vse razumejo, a o tem ne vedo ničesar« (Sageman in Sardoč, 2020).

Čeprav je proučevanje fenomena radikalizacije in nasilnega ekstremizma v veliki meri pogojeno z neposrednostjo terorističnih napadov, ta problematika odpira tudi vrsto konceptualnih, normativnih in metodoloških vprašanj. Richard English opozarja, da pri proučevanju terorizma trčimo ob dva problema: »Eden je praktičen, drugi pa analitičen: in težave pri odzivanju na prvega so znatno večje zaradi težav v zvezi z drugim« (English, 2010: ix). Če je praktična razsežnost v prvi vrsti obremenjena z neposrednostjo terorizma oziroma političnega nasilja ter nujnostjo spoprijemanja z njim, se teoretična razsežnost sooča predvsem s kompleksnostjo in protislovnostjo njegovih temeljnih razsežnosti. Analitični problem, kakor opozarja English, je »medsebojna povezanost vprašanj o opredelitvi, razlagi in zgodovini« (ibid.). Da bi lahko v tej razpravi postavili temelje bolj sistematičnega proučevanja radikalizacije in nasilnega ekstremizma, moramo opredeliti osnovne pojme, ki jih v njej uporabljamo. Res pa je, da jasnost, kakor v knjigi *Terrorism and the Ethics of War* opozarja Stephen Nathanson (2010: 20), »ni vsakogaršnji cilj, saj je zmeda lahko politično koristna«.

Kaj je nasilni ekstremizem in zakaj (»če sploh«) je problematičen

Podobno kot v analizi terorizma (Primoratz, 2018) je treba tudi pri proučevanju nasilnega ekstremizma izpostaviti osnovni vprašanji, ki določata miselni okvir tega fenomena, in sicer (i) t. i. konceptualno vprašanje (kaj je nasilni ekstremizem) ter (ii) t. i. moralno vprašanje (zakaj je nasilni ekstremizem problematičen oziroma zgrešen). Vsako vprašanje odpira različne smeri proučevanja oziroma analize tega fenomena.

Sintagma »nasilni ekstremizem« združuje dve ločeni razsežnosti, in sicer (i) behavioristično (»Kakšno dejanje je nekdo izvedel?«) ter (ii) identitetno (»Kdo je izvedel/naredil nekaj?«). Nasilni ekstremizem namreč pomeni, da je nasilno dejanje izvedel ekstremistični posameznik. Če je pri klasičnem pojmovanju terorizma na delu krožna logika, da je teroristično dejanje

izvedel terorist (Nathanson, 2010), je pri nasilnem ekstremizmu zadeva neposrednejša oziroma jasnejša. Čeprav je pojem ekstremizma relacijske narave, vprašanje njegove opredelitve odpira tudi pojem radikalizacije. Primarno namreč radikalizacijo – v okviru varnostnih ved oziroma diskurza o terorizmu nasploh – pojmuje mo substantivno. Čeprav vsebuje tudi relacijski odnos, se radikalizacija nanaša predvsem na kognitivno oziroma behavioristično razsežnost prepričanj. Na primer, vprašanje je, kako se »novi« terorizem – kakor ga pogosto opredeljujejo v okviru »vojne proti terorju« – razlikuje od klasičnega oziroma starega terorizma? Kdaj in zakaj sta radikalizacija in nasilni ekstremizem problematična? Sta problematična *a priori, per definitionem, prima facie* ali zgolj pod določenimi pogoji oziroma upoštevajoč določene rezultate? To (in vrsta drugih) vprašanje nakazuje, da ostaja konceptualna razsežnost te problematike v veliki meri zanemarljena ali celo spregledana. Kot posebej problematično je treba v razpravah o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu izpostaviti odsotnost sistematične analize pojma nasilnega ekstremizma. Glede na to, da gre za ključni pojem »nove« razprave o terorizmu in političnem nasilju, je zadeva toliko bolj simptomatična.

Konceptualno vprašanje

Kljub temu, da je različnost ena osnovnih predpostavk liberalnega pojmovanja posameznika in politične skupnosti, je ekstremizem oblika t. i. konfliktnosti, ki v demokratični in liberalni politični ureditvi pomeni neustrezno obliko (ali celo zlorabo) udejanjanja temeljnih svoboščin posameznika, na primer svobode veroizpovedi, svobode izražanja ter svobode združevanja. Prav te svoboščine – vsaj tako izpostavljajo kritiki radikalizma – radikaliziranim posameznikom oziroma skupinam namreč zagotavljajo primerjalno prednost, saj je poseg v te pravice neupravičen, vse dokler ne obstajajo dokazi o poseganju v pravice drugih ter s tem povezanih kršitvah varnosti in stabilnosti politične ureditve. Treba je torej opredeliti, kaj je sploh nasilni ekstremizem oziroma ekstremizem nasploh – in to je t. i. konceptualno vprašanje.

To vprašanje zahteva določitev kriterijev, kdaj določeno pojavno obliko odklona od *statusa quo* oziroma običajnega vedenja opredelimo kot ekstremizem oziroma nasilni ekstremizem. Čeprav etimološka analiza pojma ekstremizem pokaže na njegovo osnovno modalnost liminalnosti, je ta fenomen precej bolj kompleksen. V prvi vrsti stoji ekstremizem nasproti ideji zmernosti. Kateri so torej kriteriji, ki zagotavljajo ustrezno opredelitev in s tem povezano pojmovanje nasilnega ekstremizma, na katerem temelji

distinkcija med »normalnim« (mainstream) in »patološkim« (ekstremizem oziroma nasilni ekstremizem)?

Da bi lahko ustrezno ponazorili kompleksnost (pa tudi protislovnost) ekstremizma ter njegovo redukcionistično pojmovanje v literaturi o fenomenu radikalizacije in nasilnega ekstremizma, lahko uporabimo tri osnovne kriterije opredelitve protislovnih vsebin. V prispevku *Should We Teach Homosexuality as a Controversial Issue* (2007) ter v knjigi *Patriotism in Schools* (2011) Michael Hand za opredelitev določene vsebine kot protislovnne razlikuje med tremi ločenimi kriteriji, in sicer (i) behaviorističnim, (ii) političnim in (iii) epistemološkim. Pri behaviorističnem kriteriju (Bailey, 1975) je ključni dejavnik za opredelitev določene vsebine kot protislovnne ta, da kritična masa posameznikov o določeni vsebini (na primer družbenem pojavu) oziroma problemu ne soglaša. V okviru političnega kriterija lahko razlikujemo med dvema ločenima meriloma, in sicer, prvič, določena tema je kot protislovnna pripoznana takrat, ko ni skladna s temeljnimi načeli in skupnimi vrednotami sodobne pluralne družbe, na primer z državljansko enakostjo, spoštovanjem in človekovimi pravicami (na distanci utemeljeno merilo), ter drugič, ko v družbi glede določenega vprašanja ne obstaja konsenz (na nesoglasju utemeljeno merilo). Za razliko od behaviorističnega in političnega kriterija je bil kot ustrenejši oziroma primernejši predlagan epistemološki kriterij, ki ga je v članku *Controversial Issues and the Curriculum* (1981) ter kasneje v knjigi *Theory and Practice in Education* (1984) artikuliral Robert F. Dearden. Na podlagi tega kriterija je določena vsebina protislovnna,

če lahko imamo o njej nasprotne poglede, ne da bi bili ti pogledi v nasprotju z razumom. To se lahko zgodi, če nimamo dovolj dokazov, da lahko o protislovlju odločimo. Podobno je lahko določeno vprašanje protislovnno, kadar so rezultati odvisni od prihodnjih dogodkov, ki jih ni mogoče z gotovostjo napovedati oziroma kjer je sodba o tem vprašanju odvisna od tega, kako tehtati ali vrednotiti različne informacije, ki jih o tem vprašanju imamo (Dearden, 1981: 38).

Vsakega od zgoraj opredeljenih kriterijev določanja protislovnosti določene vsebine je mogoče uporabiti tudi v primeru opredelitve ekstremizma. Behavioristični kriterij lahko opredelimo kot odstopanje od prevladujočih oziroma mainstream predstav, prepričanj, načel ali vrednot. Kot primer takšne opredelitve ekstremizma velja izpostaviti ekstremizem kot nasprotje vrednotam neke dežele (na primer »britanskim vrednotam«; Kundnani, 2015). V okviru demokratičnega kriterija ekstremizma ne opredeljuje

velikost skupine oziroma njegova manjšinskost, temveč oddaljenost nosilcev ekstremizma od prevladujočih prepričanj, vrednot ali ustaljenih navad (na distanci utemeljen kriterij). Epistemološki kriterij prisotnost nesoglasja jemlje kot nujen, ne pa tudi kot zadosten kriterij protislovnosti posamezne vsebine, saj je temeljni pogoj tega kriterija razumnost samega nesoglasja. Epistemološki kriterij zahteva, da ekstremizem opredelimo kot iracionalen oziroma nerazumen in s tem inherentno patološki. S tem je (vsaj posredno) povezana tudi strategija medikalizacije radikaliziranih posameznikov, ki se uporablja v procesih protiradikalizacije in deradikalizacije. Epistemološki kriterij iracionalnosti ekstremizma je torej veliko bolj problematičen kakor behavioristični ali demokratični kriterij.

V vsakem primeru je ekstremizem kontekstualno odvisen pojem, saj je v celoti pogojen s sebi zunanjimi okoliščinami. Vzemimo nekaj banalnih primerov: v Severni Koreji je primer ekstremizma svoboda izražanja, v katerikoli nedemokratični družbi bo kot ekstremizem dojeta zagovarjanje človekovih pravic, v evropskih državah pa bo kazalec ekstremizma nošnja burke. Z opredelitvijo nečesa kot ekstremnega torej označimo njegovo izjemnost oziroma nenavadnost, zaradi česar pojav odstopa od prevladujočega (zato govorimo tudi o ekstremnih vremenskih pojavih). Ekstremizem je torej vselej kontekstualen, pa vendar bi ga lahko obravnavali tudi kot simptom oziroma obliko psihopatologije političnega oziroma družbenega. Podobno kot sanje, šale in druge pojavne oblike vsakdanje psihopatologije imata tudi radikalizacija in nasilni ekstremizem diagnostično vrednost za pojmovanje prevladujočih tokov ter s tem povezano pojmovanje normalnega političnega vedenja in legitimiranje *statusa quo*.

Na podlagi zgoraj prikazanih opredelitev ekstremizma kritiki zagovarjajo uporabo dveh ločenih strategij nasprotovanja različnim pojavnim oblikam ekstremizma, in sicer (i) neposredne strategije ter (ii) posredne strategije. Neposredna strategija zagovarja tezo o inherentni pejorativnosti ekstremizma, na primer radikalnega islama, posredna strategija pa izpostavlja negativno relacijsko vrednost ekstremizma; konkreten primer takšne strategije bi bila strategija britanske vlade, s katero je vzpostavila nabor temeljnih britanskih vrednot (s tem je povezana tudi »doktrina mišičastega liberalizma«, *muscular liberalism*): vse vrednote, ki niso del tega seznama (vladavina prava, demokracija, svoboda posameznika, toleranca in spoštovanje posameznikov drugačnih veroizpovedi oziroma prepričanj), so označene kot nebritanske, posledično neskladne s prevladujočim tokom in potemtakem *prima facie* »ekstremne«. Kakor izpostavlja Jasjit Singh (2019: 2),

vlada Združenega kraljestva »ekstremizem« trenutno opredeljuje kot »glasno ali aktivno nasprotovanje temeljnim britanskim vrednotam, vključno z demokracijo, pravno državo, svobodo posameznika in medsebojnim spoštovanjem ter strpnostjo do različnih ver in prepričanj«, »radikalizacijo« pa kot »proces, s katerim posameznik podpre terorizem in ekstremistične ideologije, povezane s terorističnimi skupinami«. V Kanadi je ekstremistična dejavnost opredeljena kot »vsaka dejavnost, ki se izvaja v imenu ali v podporo terorističnim entitetam. Vključuje lahko, vendar ni omejena na: sodelovanje v oboroženih bojih, financiranje, radikalizacijo, novačenje, medijsko produkcijo in druge dejavnosti.

Kakor opozarja Quassim Cassam, je ena od najpomembnejših ovir pri razumevanju oziroma spoprijemanju z radikalizacijo in nasilnim ekstremizmom prav opredelitev pojma ekstremizma (Cassam, 2019). Cassam razlikuje med tremi razsežnostmi ekstremizma, in sicer (i) relacijsko, (ii) modalno in (iii) metodološko. Relacijska razsežnost ekstremizma v prvi vrsti pomeni primerjavo oziroma razmerje med določenim ekstremnim prepričanjem ter ostalimi prepričanji in/ali mainstreamom; kakor opozarja Stefan Malthaner: »Kar je opredeljeno kot 'radikalno', je nujno odvisno od prav tako problematičnega pojma, kaj je 'normalno', 'zmerno' ali 'mainstream' kot referenčna točka in se je sčasoma precej spremenilo« (Malthaner, 2017: 371). Modalna razsežnost ekstremizma je po Cassamu razmerje posameznika ali skupine, ki ima določena ekstremna prepričanja, do samih prepričanj. Ekstremizem je miselni okvir, »ki ne sprejema nobenega kompromisa, ne vidi nobene vmesne pozicije in ne predvideva nobenih omejitev za cilje ali sredstva za njihovo uresničevanje« (Schuurman in Taylor, 2018: 6). Dogmatizem in fundamentalizem sta pojavi obliki modalne razsežnosti ekstremizma. Metodološka razsežnost opozarja na metode, ki so v uporabi za doseganje zastavljenega cilja.

Poleg zgoraj predstavljenih razsežnosti ekstremizma bi lahko dodali še četrto razsežnost, ki zaobjema razmerje med ekstremnimi prepričanji posameznika ali skupine in njegovimi ostalimi prepričanji (t. i. sferična razsežnost). Njegova prepričanja so namreč lahko ekstremna na enem področju, ne pa tudi na vseh ostalih. Prav zato je osnovno tveganje potencialna kontaminacija ostalih prepričanj z ekstremističnim priokusom (t. i. učinek prelitja).

Problematičnost ekstremizma torej odpira vrsto različnih vprašanj, saj ima nasilni ekstremizem celo vrsto posameznih modalnosti, ki jih etimološka in strukturna analiza v celoti pustita ob strani, in sicer (i) oddaljenost

določenega ekstremističnega prepričanja od središča, (ii) metode zagovarjanja teh prepričanj, (iii) vir prepričanj in (iv) modalnost ekstremizma, torej vprašanje posameznikovega odnosa do lastnega ekstremnega prepričanja (tj. ali do njega goji fanatičen odnos). Zadnja od treh razsežnosti ekstremizma je po Cassamu metodološka razsežnost, ki opredeljuje behavioristično razsežnost ekstremizma, na primer nasilni ekstremizem oziroma terorizem. T. i. problem definiranja (Stampnitzky, 2013) ostaja torej eden od temeljnih problemov v študijah radikalizacije in nasilnega ekstremizma.

Moralno vprašanje

Moralno vprašanje (»Zakaj je nasilni ekstremizem problematičen oziroma zgrešen?«) zahteva opredelitev osnovnih koordinat, ki zagotavljajo ustrezno pojmovanje zgrešenosti oziroma moralne problematičnosti nasilnega ekstremizma. Denimo: ali je ekstremizem problematičen na sebi ali pa je problematičen (zgolj in samo), ko je povezan z nasiljem? Ta in druga vprašanja so povezana z vrsto predpostavk, in sicer:

(i) da odstopanje od mainstreama pomeni grožnjo oziroma tveganje za *status quo* (predpostavka o moralni problematičnosti odstopanja od *statusa quo*);

(ii) da so temeljne vrednote in skupna načela edini legitimni zastopnik *statusa quo* (predpostavka o legitimnosti *statusa quo*);

(iii) da so mainstream (liberalne) vrednote boljše od (neliberalnih) ekstremnih prepričanj (predpostavka o inherentni prednosti mainstreama);

(iv) da je ekstremizem neliberalna oblika vedenja in je potemtakem nezaželen (predpostavka o abjektivnosti ekstremizma);

(v) da je t. i. obrat v nasilje logičen rezultat procesa radikalizacije (predpostavka o kontaminaciji procesa radikalizacije);

(vi) da je prehod posameznika iz stanja neradikalnosti v stanje radikalnosti rezultat procesa indoktrinacije (predpostavka o tranzitivni naravi procesa radikalizacije);

(vii) da je ekstremizem problematičen tako zaradi indoktrinacijske narave procesa radikalizacije kot zaradi neliberalnih vrednot ekstremizma ter možnosti uporabe nasilja (predpostavka o trojni moralni problematičnosti ekstremizma);

(viii) da je proces radikalizacije mogoče obrniti (predpostavka o reverzibilnosti procesa radikalizacije);

(ix) da lahko proces vzgoje in izobraževanja posameznika spreobrne v prvotno stanje neradikalnosti (predpostavka o amelioracijski naravi procesa vzgoje in izobraževanja);

(x) da je poseganje v posameznikova prepričanja upravičeno, če ga lahko to spreobrne ali sploh odvrne od ekstremističnih prepričanj (predpostavka o legitimnosti poseganja v integriteto posameznika).

Vsak izmed zgoraj predstavljenih elementov miselnega okvira procesa radikalizacije in s tem povezanega obrata v nasilje je nujen korak v procesu osmišljanja radikalizacije in nasilnega ekstremizma kot njegove končne postaje ter zadnjega oziroma zaključnega stadija v evoluciji od nenasilne k nasilni radikalizaciji ter s tem povezanemu ekstremizmu. V okviru te logike sklepanja o procesu radikalizacije in nasilnega ekstremizma je treba izpostaviti predvsem nekatere silogizme, ki so del folklore desničarskega opredeljevanja ekstremizma ter s tem povezanega fenomena islamofobije oziroma sovraštva nasploh. Osnovni oziroma standardni silogizem temelji na dveh premisah, in sicer (i) da je vsak musliman radikaliziran ter (ii) da je vsak radikaliziran posameznik terorist oziroma (v najboljšem primeru) nasilen. Iz tega desničarski populizem in islamofobija nasploh izpeljeta sklep, da je islam kot religija nasilen.

Izhodišče razprave o nasilnem ekstremizmu je pojem normalnosti oziroma relacijska vrednost, v razmerju do katere se deviantnost določi oziroma vzpostavi; če bi bil za nas normalen miselni okvir nasilnega reševanja konfliktov, bi nenasilen pristop k razreševanju obveljal za ekstremnega. Hkrati je treba določiti, ali je meja med ekstremnim in neekstremnim zgolj kvantitativna ali tudi kvalitativna. Prav tako pomembna je utemeljitev spektra možnosti, ki zavzema različne pozicije. Ne gre torej samo za razmerje med normalnim in deviantnim, temveč za definicijo spektra možnosti.

Prav tako je treba v okviru moralnega vprašanja izpostaviti konsekvenčialistično in deontično pojmovanje oziroma interpretacijo tega fenomena. V okviru konsekvenčialistične interpretacije je nasilni ekstremizem problematičen oziroma zgrešen (zgolj in samo) zaradi svojih posledic, kar hkrati implicira, da ni nujno problematičen oziroma zgrešen na sebi. Konsekvenčialistično pojmovanje radikalizacije in nasilnega ekstremizma ter s tem povezana problematičnost obeh praks imata tudi pomembno normativno razsežnost okoli končnega cilja tega procesa: je to izključno status quo, neogroženost prevladujočega? Je torej ta pozicija konservativna, saj zagovarja zatečeno stanje? V okviru deontične interpretacije pa je nasilni ekstremizem neodvisno od svojih učinkov zgrešen že zaradi svoje narave. Bi lahko rekli, da je nasilni ekstremizem problematičen, ker krši načelo imunosti nevojskujočih se (civilistov), ki je eden od osnovnih postulatov t. i. doktrine pravične vojne (Walzer, 1977)? Pri procesu radikalizacije se odpira tudi vprašanje »zakaj je radikalizacija problematična«: zaradi tranzicije

oziroma prehoda iz mainstreama v ekstremno pozicijo ali zaradi uporabe indoktrinacije, s katero se proces radikalizacije izvede? Ekstremizem – kakor izpostavljata Albert Breton in Silvana Dalmazzone (2002: 44) – je torej v prvi vrsti več dimenzionalen fenomen.

Sklep: paradoks politične korektnosti

Iskanje enoznačnih odgovorov na težave, napetosti in izzive, ki jih odpira problematika radikalizacije in nasilnega ekstremizma, se praviloma sooča z vrsto zgrešenih srečanj in zamujenih priložnosti. Kakor v intervjuju *The Good, the Bad and the Ugly of Radicalization* izpostavlja Arun Kundhani, diskurz radikalizacije ni zgolj in samo vprašanje

policijske preiskave, temveč tudi celotnega načina, kako razumeti družbeno krizo na Zahodu. Je torej del »laične ideologije«, ki ponuja vsakodnevni »zdravorazumski« pojasnjevalni okvir osmišljanja mediatiziranih kriznih dogodkov (kot so dejanja množičnega nasilja) na načine, ki onemogočajo politično razumevanje teh dogodkov [...] in jih namesto tega razlagajo kot produkte odtujenega »muslimanstva«, ki ga razumemo kot nekakšno religioško-kulturno esenco, ki po aktiviranju povzroči nasilje.

Kljub temu je treba izpostaviti, da gre pri diskurzu radikalizacije in nasilnega ekstremizma za (vsaj) tri ločene razsežnosti, in sicer (i) za deskriptivno kategorijo ustvarjanja Drugega; (ii) za posreden opis prevladujoče oziroma »normalne« družbe in njeno legitimacijo; ter (iii) za iskanje odgovorov oziroma reševanje nastale situacije ter vzdrževanje podobe idealne oziroma normalne družbe, h kateri stremimo. Pri tem velja še posebej izpostaviti prav razsežnost legitimiranja *statusa quo*. Če s pridevnikom »teroristično« dejanju odvzamemo legitimnost, z isto oznako (posredno) legitimiramo *status quo*. Čeprav nasilni ekstremizem in terorizem nasploh veljata za moralno nesprejemljiva, ostaja vprašanje o sredstvih, ki jih imamo na razpolago, še vedno nerazrešeno: »[Č]eprav je terorizem neupravičen«, opozarja Samuel Scheffler, »to še ne pomeni, da so vsi ukrepi, namenjeni spoprijemanju z njim, utemeljeni« (Scheffler, 2006: 2). Tudi zato je paradoksalno, da sta radikalizacija in nasilni ekstremizem postala najreprezentativnejši simptom t. i. vojne proti terorju, saj se najmočnejše orožje iz arzenala protiterorističnih pobud sprevrže v lastno nasprotje. Z redefinicijo razmerja

med zagotavljanjem varnosti ter spoštovanjem temeljnih pravic in svoboščin je postala varnost – kot najmanjši skupni imenovalac stabilnosti sodobnih pluralnih družb – talec vojne proti terorju.

Literatura

- Bernstein, Richard J. (2013): *Violence: Thinking Without Banisters*. Cambridge: Polity Press.
- Coolsaet, Rik (2016): »All Radicalisation is Local«: The Genesis and Drawbacks of an Elusive Concept. *Egmont Paper* 84. Dostopno na: <http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2016/05/ep84.pdf?type=pdf> (30. oktober 2019).
- Coolsaet, Rik (2019): Radicalisation: The Origins and Limits of a Contested Concept. V *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*, N. Fadil, F. Ragazzi in de Koning, M. (ur.), 29–51. London: Bloomsbury Publishing.
- Egnell, Robert (2010): Winning »Hearts and Minds«? A Critical Analysis of Counter-Insurgency Operations in Afghanistan. *Civil Wars* 12(3): 282–303.
- Fadil, Nadia, Francesco Ragazzi in Martijn de Koning (ur.) (2019): *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*. London: Bloomsbury Publishing.
- Gambetta, Diego in Steffen Hertog (2016): *Engineers of Jihad: The Curious Connection Between Violent Extremism and Education*. Princeton: Princeton University Press.
- Hart, Herbert L. A. (2008): *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law* (2. izdaja). Oxford: Oxford University Press.
- Huysmans, Jef (2006): *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.
- Jackson, Richard (2011): In Defence of 'Terrorism': Finding a Way Through a Forest of Misconceptions, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 3(2): 116–130.
- Knefel, John (2013): Everything You've Been Told About Radicalization is Wrong, *Rolling Stone*, 6. maj. Dostopno na: <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/everything-youve-been-told-about-radicalization-is-wrong-80445/> (26. november 2019).
- Kundnani, Arun (2004): Wired for War: Military Technology and the Politics of Fear. *Race & Class* 46(1): 116–125.

- Kundnani, Arun in Ben Hayes (2018): *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies: Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*. Transnational Institute. Dostopno na: <https://www.tni.org/en/publication/the-globalisation-of-countering-violent-extremism-policies> (26. oktober 2019).
- Larsen, Jeppe Fuglsang (2019): Talking About Radicalization. *Nordic Journal of Criminology*: 1–18. Dostopno na DOI: 10.1080/2578983X.2019.1685805.
- Levy, Jacob T. (2000): *The Multiculturalism of Fear*. Oxford: Oxford University Press.
- Macintyre, Alasdair (1983): *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Malthaner, Stefan (2017): Radicalization: The Evolution of an Analytical Paradim. *European Journal of Sociology* 58(3): 369–401.
- Miles, R. in Brown, M. (1989): *Racism*. London: Routledge.
- Mockaitis, Thomas (2003): Winning Hearts and Minds in the “War on Terrorism”. *Small Wars & Insurgencies* 14(1): 21–38.
- Moghaddam, Fathali M. (2009): The New Global American Dilemma and Terrorism. *Political Psychology* 30(3): 373–380.
- Nathanson, Stephen (2010): *Terrorism and the Ethics of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robin, Corey (2004): *Fear: The History of a Political Idea*. Oxford: Oxford University Press.
- Sardoč, Mitja (2019): Kako misliti (in razumeti) nasilje? *Šolsko polje* XXX(1/2): 151–165.
- Sardoč, Mitja (2019): Radicalisation, Violent Extremism and Terrorism: An Interview with Quassim Cassam. *Critical Studies on Terrorism*: 1–9. Dostopno na DOI: 10.1080/17539153.2019.1675939.
- Sardoč, Mitja (2019): The Psychology of Radicalization An Interview with Fathali Moghaddam. *Postdigital science and education*, 2(2): 471–477.
- Sardoč, Mitja (2020): Making Sense of Political Violence: An Interview with Marc Sageman. *Small Wars & Insurgencies* 31(3): 670–679.
- Schuurman, Bart in Max Taylor (2018): Reconsidering Radicalization: Fanaticism and the Link Between Ideas and Violence. *Perspectives on Terrorism* 12(1): 3–22.
- Singh, Jasjit (2019). Racialisation, »Religious Violence« and Radicalisation: The Persistence of Narratives of »Sikh Extremism«. *Journal of Ethnic and Migration Studies*: 1–21. Dostopno na DOI: 10.1080/1369183X.2019.1623018.
- Stampnitzky, Lisa (2013): *Disciplining Terror: How Experts Invented. "Terrorism"*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sunstein, Cass R. (2005): *The Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Michael C. (2011): Securitization and the Politics of Fear. *Security & Dialogue* 42(4–5): 453–463.
- Wodak, Ruth (2015): *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: SAGE.
- Žižek, Slavoj (2008): *Violence*. New York: Picador.